

Шило О. Г.,
 доктор юридичних наук, професор,
 Заслужений діяч науки і техніки України,
 завідувач кафедри кримінального процесу
 та оперативно-розшукової діяльності
 Національного юридичного університету
 імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАНЬ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

В статті аналізуються норми КПК України, які визначають поняття показань в кримінальному провадженні як процесуальних джерел доказів, їх види, способи перевірки та особливості оцінки. Звертається увага на ті новації законодавства, які потребують наукового осмислення та тлумачення.

Ключові слова: докази; процесуальні джерела доказів; показання; показання з чужих слів; оцінка доказів.

В статье анализируются нормы УПК Украины, которые определяют понятие показаний в уголовном производстве как процессуальных источников доказательств, их виды, способы проверки и особенности оценки. Обращается внимание на те новации законодательства, которые требуют научного осмысления и толкования.

Ключевые слова: доказательства; процессуальные источники доказательств; показания; показания с чужих слов; оценка доказательств.

Однією із новел Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є положення доказового права, що стосуються закріплення процесуальних джерел доказів, порядку їх формування у кримінальному провадженні, обґрунтування судових рішень лише судовими доказами, тобто тими, які безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін судового процесу, порядку визнання доказів недопустимими тощо. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові дослідження цих законодавчих новацій, у ході яких формується доктринальне тлумачення новітнього законодавства України, що,

у свою чергу, може бути корисним для правозастосовної практики.

Проблема доказів, їх формування та використання в кримінальному провадженні традиційно належить до тих, що привертають найбільшу увагу фахівцівна різних історичних етапах розвитку держави і законодавства. Проте в ракурсі новітнього законодавства України її дослідженню поки що присвячено не так багато наукових праць, зокрема, Ю. П. Аленіна, В. П. Гмирка, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, В. О. Коновалової, Л. М. Лобойка, А. О. Ляш, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та інших науковців.

Найпоширенішим джерелом доказів, яке використовується в кожному кримінальному провадженні, є показання. На їх основі встановлюються обставини кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню. Нерідко такі обставини встановлюються винятково на підставі показань, в результаті чого ухвалюється судове рішення. Цим обумовлюється необхідність дослідження їх правової природи, законодавчого регулювання порядку їх отримання і використання в доказуванні.

Мета статті полягає у з'ясуванні нормативного змісту окремих положень КПК України, що визначають поняття показань в кримінальному провадженні як процесуального джерела доказів, їх види, способи отримання та перевірки.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення у цьому кримінальному провадженні. Таким чином, ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є:

1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань);

2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання);

3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не в якості джерела доказів)

пояснень окремих осіб. Так, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Уявляється, що такі пояснення можуть бути використані для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо.

Наведена законодавча дефініція показань в кримінальному провадженні в якості їх іманентної ознаки включає процесуальний порядок їх отримання – в ході допиту. Проте в науковій літературі, уявляється, небезпідставно неодноразово наголошувалося на тому, що показання можуть бути отримані також і в ході інших слідчих та судових дій – пред'явлення для впізнання (ст. 228–230 КПК України), слідчого експерименту (ст. 240 КПК України), огляду (ст. 237 КПК України), у ході яких особа може повідомити відомості, що матимуть важливе значення як для проведення самої слідчої (розшукової) чи судової дії, так і взагалі для вирішення кримінального провадження [1, с. 10–15; 2, с. 8].

Концептуальною новелою КПК України є правило, передбачене ч. 4 ст. 95 КПК України. Воно обумовлено засадою безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України), а, крім того, має принципове значення в доказуванні – суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. У такий спосіб законодавець чітко розставив акценти стосовно вектору доказування в змагальному кримінальному процесі, визнавши судовими доказами лише ті, що безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін. Таким чином, в умовах новітнього зако-

нодавства України необхідно розрізнити судові докази та докази, які збираються під час досудового розслідування. У зв'язку з цим доречним бачиться звернення до наукових праць відомих революційних вчених, які вже на той час ґрунтовно дослідили різні аспекти розглядуваної проблематики. Так, зокрема, Л. Е. Владимиров у своїй відомій праці «Учение об уголовных доказательствах» зазначає: «...следует признать, что в нашем процессе можно считать судебным доказательством лишь то, которое дано предсудебной властью, на суде» [3, с. 330]. На необхідності розмежування досудових і судових доказів першим після прийняття нового кримінального процесуального законодавства України наголосив М. Є. Шумило – докази на досудовому провадженні будуть лише для слідчого і прокурора, але ймовірними для захисника і суду. Структура кримінального провадження за КПК України, обґрунтовано зазначає науковець, передбачає, що в ході досудового розслідування збираються матеріали, які може визнати доказами лише суд [4, с. 48].

Тлумачення вказаних правил статей 95 та 225 КПК України дозволяє зробити наступні висновки:

1) показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора (крім тих показань, що отримані у порядку ст. 225 КПК України). Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (ч. 2 ст. 104 КПК України). Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема, тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому їй немає сенсу письмово їх фіксувати

за умови фіксації технічними засобами (зрозуміло, якщо на цьому не наполягають учасники);

2) судові рішення можуть ґрунтуватися лише на тих показаннях, які безпосередньо були сприйняті: 1) судом – під час судового розгляду; 2) слідчим суддею – під час досудового розслідування, що допускається у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225 КПК України). Необхідно звернути увагу на те, що в порядку ст. 225 КПК України можуть бути допитані виключно свідок та потерпілий;

3) показання підозрюваного у всіх випадках мають доказове значення лише під час досудового розслідування.

Закон не розрізняє окремі види показань залежно від процесуального статусу суб'єкта, від якого вони отримані, що пояснюється однаковою правовою природою цього джерела доказів. Водночас, процесуальний статус суб'єкта показань безпосередньо впливає на:

1) визначення значення тих чи інших показань в кримінальному провадженні (так, показання підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого мають значення не тільки процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, а і способу захисту їх законних інтересів. Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право (а не зобов'язані) давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. На відміну від цих осіб свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в порядку, установленому КПК України (ч. 3 ст. 95 КПК України). При цьому слід враховувати правило, передбачене ст. 63 Конституції України та п. 3

ч. 1 ст. 66 КПК України, а саме – свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню);

2) особливості їх оцінки;

3) процесуальну форму їх отримання (забезпечення участі захисника, представника тощо). Крім того, потерпілий, зокрема, перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, свідок – за відмову давати показання (крім тих осіб, які вказані вище) та за дачу завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПК України). Підозрюваний та обвинувачений взагалі не попереджаються про кримінальну відповідальність, оскільки характер їх показань визначається тактикою їх захисту);

4) на процесуальну форму кримінального провадження (зокрема, показання підозрюваного, обвинуваченого, який беззаперечно визнає свою вину, є процесуальною підставою диференціації кримінальної процесуальної форми, застосування договірних процедур та спрощеного порядку кримінального провадження, а саме – провадження на підставі угод та спрощеного провадження щодо кримінальних проступків).

Однією із ознак показань як процесуального джерела доказів є, як зазначено вище, те, що відомості, які складають їх зміст, повинні стосуватися обставин, що мають значення для кримінального провадження. Така ознака складає сутність належності як однієї із властивостей доказів (ст. 86 КПК України). При цьому важливу роль відіграють правила, закріплені у ч. 5–7 ст. 95 КПК України:

1) особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК України. Такими винятками є за-

кріплені ст. 97 КПК України показання з чужих слів, під якими розуміють висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненнях іншої особи. За своєю суттю показання з чужих слів є похідними доказами, а тому й доказування має спрямовуватися до першоджерела відомостей, що мають значення для кримінального провадження, мінімізації їх інтерпретаторів. Втім, суду виняткових випадках має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. При прийнятті цього рішення суд зобов'язаний враховувати: – значення пояснень і показань, у випадку їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей; – інші докази щодо цих питань, які подавалися або можуть бути подані; – обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності; – переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; – складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані; – співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання; – можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту. Врахування вказаних положень у сукупності надає можливість суду дійти обґрунтованого висновку щодо визнання показань з чужих слів допустимими.

Показання з чужих слів можуть бути використані як з метою перевірки інших доказів, так і у випадках відсутності первинних доказів або визнання судом неможливості допиту особи, якщо вона: – відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; – відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкорюючись вимозі суду

дати показання; – не прибуває на виклик суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; – перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК України) (наукова об'єктивність вимагає констатувати, що навіть для англійської правової традиції, у якій, за загальним правилом, показання з чужих слів не приймаються як докази, є певні винятки, коли суд може їх взяти до уваги разом з іншими доказами по справі).

Використання як доказів у кримінальному провадженні показань з чужих слів є винятком із загального правила щодо особистого сприйняття фактів особою, яка дає показання, оскільки в такому випадку можливі перекручування отриманої інформації, виникнення сумнівів щодо її достовірності, вплив суб'єктивного фактору, що зменшує її переконливість. Саме тому законодавець передбачив низку правил, що обмежують використання таких доказів і визначають умови їх допустимості: а) правом визнати такі докази допустимими наділений лише суд; б) суд може визнати їх допустимими, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами; в) суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана; г) показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами КПК України; д) у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження;

2) висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом лише, якщо такий висновок або

думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст. 101 КПК України (наукових, технічних або інших спеціальних знаннях);

3) якщо особа, яка дає показання висловила думку або висновок, що ґрунтується на таких спеціальних знаннях, а суд визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 89 КПК України, інша сторона має право допитати особу згідно правил допиту експерта.

Використання в доказуванні показань потребує їх оцінки з точки зору належності, допустимості та достовірності. Під останньою розуміють властивість доказів, що відображає відповідність їх об'єктивній дійсності, а тому й такі докази не викликають сумнівів. Оцінка достовірності показань має важливе значення при проведенні допиту, оскільки спонукає сторони кримінального провадження до формулювання питань, спрямованих на можливість її здійснення. У зв'язку з цим ч. 1 ст. 96 КПК України передбачає право сторін ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка. Свідок зобов'язаний відповідати на такі запитання і якщо його показання не узгоджуються з раніше наданими, він може бути допитаний щодо попередніх показань і причин їх розбіжностей. На достовірність показань свідка можуть впливати фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру. З метою доведення недостовірності показань свідка законодавець надає право стороні надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка (ч. 2 ст. 96 КПК).

Зміна методологічної парадигми, яка відбувається у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, суттєво вплинула

на правове регулювання використання в доказуванні показань. На відміну від інших процесуальних джерел доказів, стосовно яких позиція законодавця щодо поділу їх на досудові та судові є не зовсім послідовною, показання визнаються судовими доказами виключно якщо вони надані в судовому засіданні (в судовому

розгляді або під час досудового розслідування слідчому судді). Ця та інші новації КПК України стосовно особливостей використання показань як доказів у доказуванні важливою гарантією від зловживань з боку осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новиков С. А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе / С. А. Новиков. – СПб: Издат. Дом С. – Петербургского гос. ун-та, 2004. – 240 с.
2. Повзик С. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження). Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. В. Повзик; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2013. – 20 с.
3. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. – Тула: Автограф, 2000. – 464 с.
4. Шуило М. С. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М. С. Шуило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150). – С. 40–48.

Shilo O. General description of the procedural indications as sources of evidence in criminal proceedings.

This paper examines the norms Code of Ukraine, which define the concept of testimony in criminal proceedings as evidence of procedural sources, types, ways to check and assess the features. Attention is paid to those innovations legislation requiring scientific understanding and interpretation. It is noted that the law does not distinguish between certain types of readings depending on the procedural status of the entity from which they are derived, because of the same legal nature of this source of evidence. Of particular note, the author gives hearsay evidence. Use as evidence in a criminal trial testimony hearsay exception to the general rule regarding personal perception of the facts by the person giving the testimony, because in this case the possible distortion of information received in any doubt as to its authenticity, the influence of the subjective factor, which reduces its credibility. It is noted that the methodological paradigm shift that occurs in connection with the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, has shaped the legal regulation of the use in proving evidence.

Keywords: *evidence; procedural sources of evidence; indications; hearsay evidence; assessment of evidence.*

Стаття надійшла до редакції журналу 29.10.2014 р.